

УДК 551:49 (477.74)**О. М. Попова**, канд. біол. наук, доцент¹, пров. наук.співр.²¹Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, кафедра ботаніки
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна;²Національний природний парк «Тузловські лимани»,
вул. Армійська, 5, Татарбунари, Татарбунарський р-н, Одеська обл., 68100
Україна, e_pорова@ukr.net**МОРФОМЕТРИЯ ТА ТОПОНІМІЯ ГІДРОЛОГІЧНИХ
ОБ'ЄКТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ
«ТУЗЛОВСЬКІ ЛИМАНИ»**

У роботі розглядається система природних гідрографічних об'єктів в межах національного природного парку «Тузловські лимани». Уточнено визначення терміну «лиман». На основі врахування морфологічних ознак лиману наводиться перелік первинних, вторинних лиманів та водотоків в межах національного парку та їхні деякі морфометричні показники. На основі ретроспективного вивчення гідронімів на географічних картах запропоновано деякі зміни лімнонімів та пелагонімів.

Ключові слова: водойми, лимани, річки, балки, морфометрія, гідроніми, національний природний парк «Тузловські лимани», Татарбунарський район, Одеська область.

ВСТУП

Загальна фізико-географічна характеристика території лежить в основі будь-яких досліджень, що на ній проводяться. Вона передбачає опис окремих фізико-географічних об'єктів, їх просторового розміщення на поверхні Землі та кількісних характеристик. Незважаючи на досить високий рівень розвитку сучасної вітчизняної фізичної географії, в Україні ще існують ділянки, які потребують особливої уваги з боку цієї науки щодо проведення загальних фізико-географічних досліджень із застосуванням описового методу. Це стосується, зокрема, півдня межиріччя Дунаю та Дністра в межах Татарбунарського району Одеської області, де розташовані так звані лимани Тузлівської групи. Ці водойми мають велике значення для птахів, особливо під час їх сезонних міграцій. Тому у 1995 р. тут було створено Рамсарське водно-болотне угіддя «Система озер Шагани-Алібей-Бурнас» яке особливо важливе для підтримки птахів водно-болотного комплексу. У 2010-2011 рр. на базі цих водойм на площі 27865,00 га було організовано національний природний парк «Тузловські лимани» (далі – НПП ТЛ) з метою збереження, відтворення і раціонального використання природних комплексів причорноморських лиманів, які мають високе природоохоронне, естетичне, наукове, рекреаційне та оздоровче значення. Парк включає водойми, приморський пересип між цими водоймами і Чорним

морем, прибережну морську смугу шириною 200 м, смугу континентального узбережжя водойм здебільшого 100 м завширшки, пониззя річок, що впадають у водойми. Загалом площа водойм становить 82,5 % площі парку, ділянки моря займають 3,2 %, приморський пересип – 1,1 %, а материкове узбережжя – 13,2 %. За законом «Про природно-заповідний фонд України», на національні природні парки покладається виконання таких основних завдань: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів; створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони; проведення наукових досліджень природних комплексів; проведення екологічної освітньо-виховної роботи. Отже, останнім часом актуальність фізико-географічної інформації про Тузлівські лимани ще більше зростає. Але дев'ять лиманів Дунай-Дністровського міжріччя і досі вважаються найменш вивченими [9, 10]. Це стосується як кількості об'єктів, так і їхніх меж, категорій, основних морфометричних показників, топонімів. Так, за різними джерелами, для території НПП ТЛ наводиться п'ять [39], шість [8], сім [32], вісім [5, 40], 10 [26], 11 [17-20] або 12 [36] водойм. Деякі водойми (Будури, Мартаза, Карачаус, Курудіол та ін.) розглядаються або як частини більших водних об'єктів [26, 39], або ж як самостійні географічні об'єкти [7, 8, 36, 40]. На мапах від М 1:10000 до М 1:100000, які є офіційними державними документами [35], всі водойми НПП ТЛ позначаються як озера, у той час як територіально наближена водойма подібного генезису носить назву лиману (Будацький). Лиманами на мапах названі і приморські водойми Дністер-Бузького міжріччя, що мають подібне походження. Отже, порушується основний науковий принцип, який вимагає, щоб при класифікації будь-яких предметів або явищ за певною ознакою (основою поділу) однаковим за цією основою поділу предметам та явищам надавалася однакова назва. Така ж картина спостерігається у Національному атласі України [21] і на Публічній кадастровій карті України [25]. На останній для території НПП ТЛ наведено 7 «озер» та 4 «лимани», причому одне озеро «виникло» на місці затоки «Ставок», а принцип розподілу різних термінів за водоймами взагалі незрозумілий.

У той же час у літературі переконливо показано, що водойми НПП ТЛ є лиманами [5, 6, 9, 11, 27, 29, 30, 40]. Їх також називають лимано-лагунами [17, 39], озеро-лиманами [17], лимано-озерами [17, 19], затоками [15] та застосовують інші терміни [5, 10]. Основним аргументом на користь назв, відмінних від терміну «лимани», виступає відсутність у водних об'єктів НПП ТЛ постійного зв'язку з морем, проте Куяльницький, Хаджибейський, Тилігульський лимани також не мають природного зв'язку з Чорним морем і ще більше віддалені від нього, ніж лимани НПП ТЛ.

Основні морфометричні характеристики (довжина, ширина, площа) відомі лише для семи лиманів, при цьому окремі джерела наводять їх лише для трьох [24], п'яти [39] або шести [8, 26], основні характеристики однієї водойми у різних авторів часто помітно різняться, що пов'язано з різним розумінням меж водойм. Батиметрія детально вивчена лише в лиманах Шагани, Алібей та

Бурнас [40]. На більш давніх крупномасштабних картах (М 1:10000) показано глибини лише 10 водойм.

У літературі охарактеризовані тільки дві найбільші річки НПП ТЛ (Хаджидер та Алкалія) [26, 39], Словник гідронімів України [31] додає до цих річок ще дві: Сар-Яр та Магала. Географічна енциклопедія України [8] для території НПП ТЛ наводить р. Капланку, яка нібито впадає в лиман Карачаус [т. 2, с. 107-108]. Насправді р. Каплань є лівою притокою р. Хаджидер і впадає в неї на відстані 49 км від її гирла [38], отже, ця річка тече поза межами НПП ТЛ і досить далеко від нього. Також стверджується, що у лиман Карачаус впадає р. Карачаус [40], а р. Сари-Яр впадає в оз. Шагани [31], що не відповідає дійсності.

У сучасній науковій літературі і на офіційних мапах топоніми водойм НПП ТЛ іноді не співпадають. Одна водойма парку не має назви навіть на офіційних картах найкрупніших масштабів.

Також наразі нечітко визначено, які саме водойми охоплює група Тузлівських лиманів. При тому, що найчастіше це поняття включає Шагани, Алібей і Бурнас [15, 17, 32], до цих лиманів іноді додають тільки Сасик [10], Сасик, Джантшейський лиман та Малий Сасик [5, 10], Будацький лиман [10], або під такою назвою об'єднують всі лимани Дунай-Дністровського міжріччя [10].

Таким чином, неузгодженості стосуються, перш за все, понять географічного об'єкту, його категорії (або «географічного терміну» на мапі) і географічної назви, які необхідно розрізняти. Відповідно до закону України «Про географічні назви» [14], з врахуванням особливостей НПП ТЛ і теми статті, під **географічними об'єктами** слід розуміти «цілісні і відносно стабільні утворення Землі природного або антропогенного походження, що існують або існували в минулому і характеризуються певним місцеположенням; до них відносяться ...такі гідрографічні об'єкти: океани, моря, затоки, протоки, лимани, озера, водосховища, річки, канали тощо». **Географічний термін** – це загальне слово, яке характеризує географічний об'єкт, але не називає його [35], тобто це категорія об'єкту, відображена на мапі. **Географічні назви** – це власні назви географічних об'єктів, що застосовуються для їх розпізнавання та встановлення відмінності від інших об'єктів [14].

У зв'язку з вищевикладеним метою даної роботи є упорядкування загальних відомостей про водні об'єкти в межах НПП ТЛ. Комплекс завдань був наступним: 1) на основі діагностичних морфологічних ознак лиману уточнити межі природних водойм НПП ТЛ та встановити їх кількість; 2) визначити основні морфометричні характеристики всіх водойм НПП ТЛ; 3) сформулювати перелік водотоків, присутніх на території НПП, які мають довжину більше ніж 1 км; 4) розглянути історичні назви водойм та водотоків та сформулювати необхідні і доцільні зміни географічних термінів і топонімів з метою їх унормування; 5) остаточно визначити обсяг поняття «група Тузлівських лиманів» або «лима-ни Тузлівської групи».

Об'єктом досліджень є гідрографічні об'єкти в межах НПП ТЛ. *Предмет* досліджень – типи гідрографічних об'єктів, їх морфологічні характеристики та топоніми (гідроніми).

Правильне визначення типу природних утворень, їх загальних особливостей, морфометричних показників дає можливість більш чітко зрозуміти процеси формування природних ресурсів, у т. ч. рекреаційних, визначити напрямки використання у господарстві без збитків їх природним системам [5]. Морфометричні характеристики водойм важливі для моніторингу водно-болотних угідь та менеджменту території природно-заповідного фонду. «Встановлення назв географічних об'єктів, а також їх унормування, облік, реєстрація, використання та збереження має важливе значення для вирішення завдань національної безпеки, розвитку економіки, науки і освіти, державного будівництва, міжнародного співробітництва, а також у повсякденному житті громадян» [14].

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Використані офіційні картографічні матеріали на паперовій основі: загальнодоступні карти М 1:100000, та карти М 1:25000, 1:10000, які зберігаються на кафедрі фізичної географії та природокористування ОНУ імені І. І. Мечникова.

Окрім водойми визначалися за діагностичними ознаками лиманів, якими є річка або балка у верхів'ях лиману та акумулятивна форма в його основі, утворена внаслідок хвильового перенесення осадів. Межі водойм, що мають спільну чашу, встановлені за даними батиметрії [40].

Морфометричні показники водойм визначалися за відомою методикою [27] з застосуванням сучасних технологій. Відомо, що довжина берегової лінії водойми залежить від масштабу карти, по якій вона підраховується [42]. Горизонтальні лінійні характеристики водойм та їх площа встановлені за допомогою програми SASPlanet на картах Google Earth при збільшенні, що відповідає М 1:25000. Довжина лиману визначалась як протяжність між його верхів'ям та акумулятивною формою у пониззях по осьовій лінії (умовній лінії впродовж лиману, яка об'єднує точки, найменш рівновіддалені від протилежних материкових берегів лиману), максимальна ширина лиману – як найбільша відстань між протилежними берегами водойми по лінії, перпендикулярній осьовій лінії водойми [27]. Середня ширина підрахована як частка від поділу площі водойми на її довжину. Максимальна глибина водойм наведена за літературними [8, 39, 40], картографічними та власними даними.

Перелік малих водотоків більше 1 км та їх довжина встановлені на картах М 1:10000 [за 27] та при обстеженні території НПП ТЛ.

Для визначення історичних назв водойм використовували деякі карти, доступні в мережі Інтернет [1, 3, 21, 32, 33, 35, 44, 45-47], а також літературні джерела [13, 31].

У роботі застосовані аналітичний, порівняльний, картографічний, історико-картографічний та маршрутний методи досліджень.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ І ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Особливості категорії водойм НПП «Тузлівські лимани». На нашу думку, плутанина та неузгодженість у використанні географічних термінів, які найчастіше застосовуються щодо тузлівських водойм, відбуваються внаслідок неточного визначення понять озера та лиману, а також невинновданого ототожнювання значення термінів водойми, лиману та озера [8, 11, 12, 16, 28, 39 та ін.], у той час як поняття «водойма» відноситься і до поняття «лимани», і до поняття «озеро» як загальне до часткового. «Лимани» та «озеро» слід розглядати як рівнозначні терміни, які мають ряд чітких відмінностей.

«Озера – природні водойми у заглибленнях суші (улоговинах), які заповнені в межах озерної чаші (озерного ложа) різномісними водними масами і які не мають одностороннього ухилу» [2]; «озеро – природна водойма, що являє собою заповнене водою заглиблення у земній поверхні з виробленими хвилями і течіями профілем берегової зони та сповільненим водообміном» [8]; «озером називається улоговина або впадина земної поверхні, яка заповнена або періодично заповнюється водою, не має безпосереднього зв'язку з океаном (морем) і характеризується сповільненим водообміном» [28].

За класичними офіційними (енциклопедичними) зведеннями, «лимани (від грец. λίμνη – гавань, бухта) – витягнута затока із звивистими в плані, невисокими, але звичайно крутими берегами. Лимани утворюються при затопленні морем долин рівнинних річок та балок внаслідок відносного занурення прибережних частин суші» [16]. Або: «лимани – витягнута мілководна затока, що утворюється при затопленні морем пригірлової частини річкової долини або балки внаслідок незначного опускання суходолу» [8]. Пізніше було сформульовано більш детальне визначення цього терміну: «лимани – це витягнута затока зі звивистими в плані невисокими берегами, що виникла в результаті затоплення неприливної морем гірлових ділянок рівнинних річок або балок, при відносному піднятті рівня моря, яка відокремлена від моря акумулювальною формою прибережно-морського генезису» [5].

Отже, лимани, на відміну від озера, одночасно має у верхів'ях постійний або тимчасовий водотік, у пониззях – акумулювальну форму, утворену внаслідок перенесення вітровими хвилями осадового матеріалу, яка відокремлює його від неприливного моря або більш крупного лиману. Таких геоморфологічних ознак у озера немає. Різниця також полягає у приуроченості лиманів виключно до берегової зони Світового океану [4, 37, 38, 40-42].

Встановлено, що лимани Бурнас утворилися внаслідок затоплення пологої депресії у гірловій частині р. Алкалія. Лимани Шагани виникли біля 5000 років тому внаслідок повільного затоплення ерозійної депресії, утвореної сходженням чотирьох крупних балок [40]. (Іноді вказують дві балки [8]). Зараз ці балки виявилися також підтопленими, вони відокремлені від чаші основного лиману мілкими барами та утворюють своєрідні вторинні («дочірні») лимани. Алібей утворився одночасно з лиманом Шагани від підтоплення розширення пологої

депресії рельєфу у місці сходження долин річок Хаджидер і Сарияри [40]. Особливості форми лиманів Дунай-Дністровського межиріччя (у порівнянні з лиманами, розташованими між Дністром та Південним Бугом) пояснюються тим, що їхні береги складені лесами, які, на відміну від вапняків на берегах інших лиманів, є м'якими породами, що легко піддаються абразії та розмиваються, тому внаслідок діяльності вітру та лиманних хвиль їх чаші помітно розширилися і прийняли форму, близьку до кола або витягнуту у горизонтальному (поперечному до течії річки) напрямку. Наявність суцільного пересипу та відсутність постійного зв'язку з морем визначається розмірами лиманів і тим, що в них впадають малі річки (тоді як лимани в гирлах великих річок є відкритими) [4, 5]. Саме це спонукає виділяти Тузлівські лимани в окрему групу та застосовувати локальну схему раціонального природокористування [10], але не змінює їх сутності як лиманів.

Якщо врахувати у визначенні терміну «лимани» особливості лиманів Тузлівської групи, може бути запропоновано таке уточнююче визначення: «лимани – це водойми берегової зони Світового океану, яка являє собою здебільшого витягнуту затоку зі звивистими в плані невисокими берегами, що виникла в результаті затоплення неприливним морем гирлових ділянок рівнинних річок або балок, при відносному піднятті рівня моря, яка відокремлена від моря (або лиману) акумулятивною формою прибережно-морського (прибережно-лиманного) генезису». Введення уточнення «здебільшого» свідчить, що не всі лимани витягнуті та мають звивисті береги. Уточнення в дужках визначають визнання вторинних лиманів самостійними географічними об'єктами.

У зв'язку з завданнями, які зараз полягають перед НПП «Тузлівські лимани», а також через те, що категорії водойм парку на сучасних офіційних картах, які є основним джерелом первинної географічної інформації, не відповідають сучасним науковим даним, першочерговим завданням адміністрації національного парку, а також відповідних наукових установ географічного профілю і державних органів є зміна географічних термінів на мапах стосовно водойм Тузлівської групи з «озер» на «лимани».

Визнання справжньої категорії водних об'єктів відповідно їхнього генезису підкреслює фізико-географічні особливості України, для якої приморські лимани є типовим явищем, а північно-західне та західне узбережжя Чорного та Азовського морів – класичними лиманними [10, 42]. Воно також важливе не тільки з точки зору водоохоронних зон (у найбільших озер вони, за Водним кодексом України, мають ширину 100 м, у лиманів – 2 км), але й з інших позицій: наприклад, методика визначення деяких морфометричних параметрів озер та лиманів кардинально різниться.

Перелік природних водойм в межах НПП «Тузлівські лимани». З метою упорядкування відомостей про лимани для кожної природної водойми НПП ТЛ були встановлені: а) річка або балка, яка була заповнена водами при піднятті рівня Чорного моря і яка зараз впадає у лиман у його верхів'ях, та б) акумуля-

тивна форма прибережно-морського генезису у пониззях водойми. Результати інвентаризації показані у табл. 1.

Таблиця 1

**Загальна характеристика лиманів національного природного парку
«Тузовські лимани»**

Назва лиману (за [36])	Назва річки або балки, гирло якої затоплено	Акумулятивна форма в основі лиману
1. Джантшейський*	Балка без назви	Приморський пересип
2. Малий Сасик	Балка без назви	Приморський пересип
3. Шагани	б. Глибока, р. Будури, р. Магала, р. Мартаза через відповідні вторинні лимани	Приморський пересип
4) Без назви	Балка без назви	Лиманний пересип
5) Магалевський	р. Магала	Лиманний пересип
6) Мартаза	р. Мартаза	Лиманний пересип
7) Будури	р. Будури	Лиманний пересип
8) Алібей	р. Хаджидер через лиман Хаджидер	Приморський пересип
9) Карачаус	р. Сарияри	Лиманні коси
10. Хаджидер	р. Хаджидер	Лиманний пересип
11. Курудіол	Балка без назви	Приморський пересип
12. Бурнас	р. Алкалія через лиман Солоний	Приморський пересип
13. Солоний	р. Алкалія	Лиманні коси

Примітка. Номерами без дужок позначені «первинні» лимани, номерами з дужками – «вторинні»

На основі вивчення мап різного масштабу, у тому числі М 1:25000 та М 1:10000, «лиманоутворююча» річка або балка була знайдена у верхів'ях всіх водойм, показаних на загальнодоступній карті М 1:100000, за виключенням Малого Сасика. Коритоподібна балка у верхів'ях останнього зафіксована при маршрутному обстеженні території.

Акумулятивна форма прибережно-морського генезису у вигляді приморського пересипу присутня лише у деяких лиманів. Вони визначені нами як «первинні» або основні. Верхів'я трьох з цих лиманів вирізняються значно меншою глибиною, ніж основна чаша лиману, тому внаслідок хвильової діяльності на цих двох різноглибинних ділянках між ними утворилися коси та пересипи, менші за приморські, які безпосередньо з морем не пов'язані, але вони також виникли внаслідок переміщення вздовжберегових наносів вітровими хвилями, як і приморські акумулятивні форми [43]. Аналогія виникнення приморських

та лиманних пересипів та кіс сумніву не викликає (різниця полягає у масштабі процесів), тому ці неглибокі ділянки визначені нами та іншими авторами [4, 10, 40] як «вторинні» лимани, на відміну від «первинних», які в основі мають приморський пересип.

Лиман Курудіол, який ми відносимо до групи первинних лиманів, у різних джерелах розглядається як окрема водойма [7, 40] або як затока лиману Бурнас [26]; останнє не відповідає визначенню: затока – це частина океану, моря, озера, що заходить у суходіл, але має вільний водообмін з основною частиною водойми [8]. Хоча Курудіол і має вільний водообмін в Бурнасом, він відносно останнього заходить, в основному, не у суходіл, а в акваторію лиману Алібей та приморський пересип; у той же час він межує з гирлом затопленої ним балки, та приморським пересипом, який лежить проти цієї балки.

Проблема визначення меж окремих лиманів НПП ТЛ полягає в тому, що вони фактично утворюють одну водойму, розділяючись протоками. Це пояснюється невеличкими перепадами висот між ділянками Причорноморської низовини, які заливалися при підвищенні рівня Чорного моря. Межі між лиманами Шагани, Алібей, Карачаус, Курудіол та Бурнас встановлені нами по рельєфу дна [40]. Результати аналізу наведені на рис. 1.

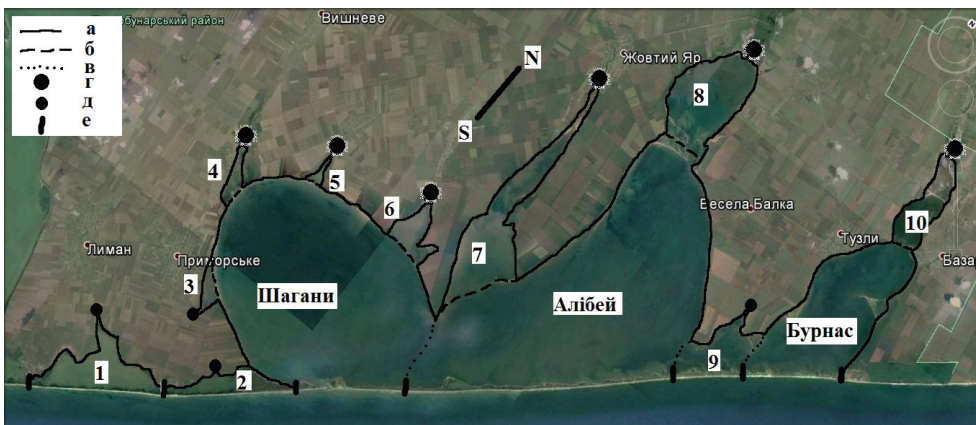

Рис. 1. Лимани національного природного парку «Тузловські лимани» Позначення: 1 – Джантшейський, 2 – Малий Сасик; 3 – без назви, 4 – Магалевський, 5 – Мартаза, 6 – Будури, 7 – Карачаус, 8 – Хаджидер, 9 – Курудіол, 10 – Солоний; а – материкові межі лиманів; б – пересипи та коси, що відмежовують вторинні лимани; в – межі «первинних» лиманів; г – гирло річки; д – гирло балки; е – місця поділу приморського пересипу на частини відповідно лиманів

Слід також чітко розмежувати лимани Джантшейський та Сасик (Кундук). Трикутна ділянка на їхній межі, де зараз розташована територія Дунайського біосферного заповідника, належить Сасику (це добре видно на узагальненніях карт М 1:10000). Після того, як на косах Сасика була побудована дамба, ця ділянка була відділена від лиману Сасик і тому зараз здається частиною Джантшейського лиману.

Отже, в межах НПП «Тузовські лимани» розташовано 13 лиманів: 6 «первинних» та 7 «вторинних».

Морфометрична характеристика лиманів. Довжина лиманів визначалась по їх осьовій лінії, яка встановлювалась відповідно проведених меж (за [27], рис. 2). Результати вимірювань характеристик лиманів на електронних картах Google Earth наведені у табл. 2. Глибини водойм надані за літературними [40], картографічними та власними даними.

Як витікає з табл. 2, найдовшим є лиман Алібей, найкоротшим – без назви. Найбільшу максимальну ширину має Шагани, найменшу – Мартаза. Найбільші периметр та площу водного дзеркала має Алібей, найменші – Мартаза. Найбільша глибина зафіксована в лиманах Алібей та Шагани.

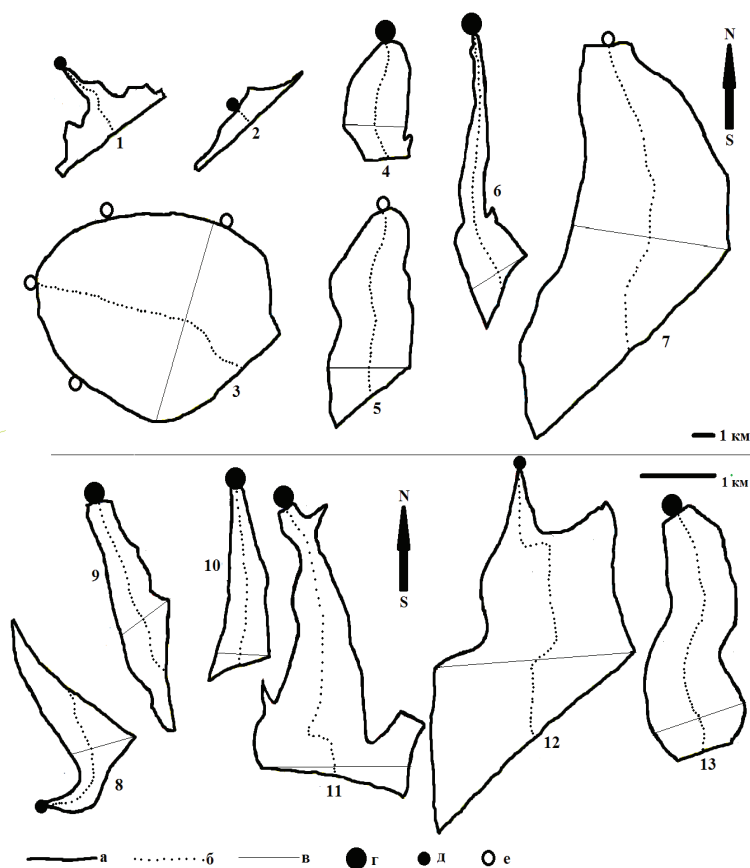

Рис. 2. Розташування осьової лінії та найбільшої ширини лиманів: 1 – Джантисейський, 2 – Малий Сасик, 3 – Шагани, 4 – Хаджидер, 5 – Бурнас, 6 – Карачаус, 7 – Алібей, 8 – без назви, 9 – Магалевський, 10 – Мартаза, 11 – Будури, 12 – Курудіол, 13 – Солоний; а – контур лимана, б – осьова лінія лимана, в – найбільша ширина лимана; г – пониззя річки, що впадає у лиман; д – пониззя балки, що впадає у лиман; е – місце зв'язку «первинного» лиману з річкою або балкою через «вторинний лиман»

З табл. 2 також видно, що лиман «без назви» не є найменшим. Отримані показники загалом знаходяться в межах тих, що наводилися раніше іншими авторами. Для п'яти лиманів морфометрія наведена вперше.

Таблиця 2

Морфометрична характеристика лиманів національного природного парку «Тузовські лимани»

Лиман	Довжина по осьовній лінії, км	Відстань між верхів'ям та серединою пересипу	Ширина, км			Загальний периметр, км	Довжина пересипу, км	Площа, кв. км	Найбільша глибина, м
			найменша	середня	найбільша				
Джантшейський	5,9	4,7	0,1	1,4	6,0	21,0	6	8,0	1,2
Малий Сасик	0,8	0,8	1,4	4,3	6,0	11,9	6	3,4	1,2
Шагани	10,7	10,2	1,0	6,8	8,8	31,5	5,3	72,28	2,4
Без назви	2	1,4	0,1	0,7	0,9	7,1	2,3	1,32	0,6
Магалевський	2,4	2,4	0,3	0,6	0,8	7,2	1,6	1,46	0,4
Мартаза	2,3	2,3	0,1	0,4	0,7	5,6	0,8	0,86	0,8
Будури	3,7	3,5	0,2	1,0	2,2	12,4	2	3,55	1
Алібей	13,5	12,7	2,2	6,4	7,5	42	11,9	86,56	2,5
Карачаус	11	10,8	0,1	1,3	2,7	28,3	3,7	14,34	1,4
Хаджидер	5	4,8	1,2	2,4	2,8	14,3	2,2	11,8	1,4
Курудіол	3,9	3,5	0,1	1,6	2,8	13	3,6	6,42	0,8
Бурнас	8	7,8	1,3	3,2	3,8	22,3	4,3	25,37	1,6
Солоний	4,3	4	0,6	1,1	1,4	10,7	0,8	4,91	1,0

Загалом, за прийнятою класифікацією водойм за площею водної поверхні [22] лимани НПП ТЛ розподіляються на 8 малих (площа водної поверхні до 10 км²): Джантшейський, Малий Сасик, без назви, Магалевський, Мартаза, Будури, Курудіол, Солоний – та 5 середніх (площа водної поверхні 10,1-100 км²): Шагани, Алібей, Карачаус, Хаджидер, Бурнас. Власне для НПП ТЛ цей розподіл доцільно уточнити, розділивши всі лимани на два великих (Алібей та Шагани), три середніх (Карачаус, Хаджидер, Бурнас) та 8 малих (перелічені вище).

Загальна довжина приморського пересипу від с. Лебедівка до західної окраїни лиману Джантшейський становить 37,1 км. Враховуючи, що в межі НПП не входить 1 км пересипу біля курорту Катранка та 2 км біля с. Лебедівка, загальна довжина приморського пересипу в межах парку становить 34 км. З них 15 км припадає на заповідну зону парку.

Крім названих природних водойм, в межах національного парку знаходиться єдиний невисихаючий влітку ставок на р. Магала, який має площу 0,56 кв.км, довжину 2 км, ширину від 0,15 до 0,43 м. Назви він не має.

Перелік водотоків на території НПП «Тузовські лимани». Інвентаризація лиманів та водотоків, які в них впадають, обумовила виявлення і інших водотоків парку. Водотоки довжиною більше ніж 1 км встановлювались на основі топографічних карт М 1:10000 та 1:25000. Результати наведені у табл. 3 та рис. 3.

Таблиця 3

Характеристика природних водотоків НПП «Тузовські лимани»

Назва малої річки або балки [14, 31, 36]	Лиман, в який впадає річка або балка	Місце розташування	Довжина водотоку, км	Площа водосбору, кв.км
Балка без назви	Джантшейський	Біля с. Лиман	3	-
Балка без назви	Джантшейський	На півночі лиману	2	-
Балка без назви	Джантшейський	На півночі лиману	1,5	-
Балка без назви	Джантшейський	На півночі лиману	1,5	-
Балка без назви	Малий Сасик	На півночі лиману	1,0	-
Балка без назви	без назви	Біля с. Приморське	3	-
р. (б.) Магала	Магалевський	Біля с. Трихатки	28	150
р. Мартаза	Мартаза	На південь від с.Рибальське	10,3	32,2
р. Будур	Будури	Біля с. Кочковате	12	54,9
р.Сарияри	Карачаус	Біля сс. Жовтий Яр і Царичанка	25	-
Балка без назви	Карачаус	Вище м. Жовтоярський ріжок	1	-
.Хаджидер	Хаджидер	На південь від. с. Дивізія	93	894
б.Глибока	Хаджидер	На захід від с. Безим'янка	24	80,3
Балка без назви	Хаджидер	Між сс. Безим'янка та Весела Балка	2,5	-
Весела балка	Алібей	Біля с. Весела балка	9	-
Балка без назви	Курудіол	Біля с. Новомихайлівка	7,5	14,9
р. Алкалія	Солоний	На схід від с. Садове	67	663
б. Базар'янка	Солоний	біля с. Ясногородка	2,5	-
Балка без назви	Солоний	Біля с. Базар'янка	5	-

Отже, на території НПП ТЛ розташовано 19 водотоків довжиною більше ніж 1 км, з них тільки шість – річки, решта – балки. Найдовшими є річки Хаджидер та Алкалія. Дві річки (Сарияри, Магала) та одна балка (Глибока) мають довжину близько 25 км. Сім водотоків довші за 10 км. Найбільша кількість тимчасових водотоків впадає у Джантшейський лиман.

Крім понизь природних водотоків, в межах НПП знаходяться чотири штучні ділянки водотоків – каналізовані та випрямлені частини русел річок Хаджидер, Алкалія, Сарияри, Мартаза.

Рис. 3. Місця впадіння водотоків у водойми національного природного парку «Тузловські лимани» (позначення, як на рис. 1; номери відповідають наведеному у табл. 3)

Уточнення історичних назв з метою унормування гідронімів. Для виявлення переліку назв, що використовувались раніше для ідентифікації водойм НПП ТЛ, нами були проаналізовані доступні крупномасштабні карти, починаючи з XVII ст. [1, 3, 23, 33, 34, 36, 45, 46-48 та інші, у тому числі карти М 1:25000, 1:10000]. Виявлено, що на мапі Молдавії і Валахії 1774 року всі Тузловські лимани показані під однією назвою «Муртаза» без зазначення категорії водойми, на мапах північної частини Османської імперії 1774 [44] та 1786 років водойми показані під єдиною назвою «лиман Муртаза». Характер наведення водойм парку на деяких більш пізніх картах подано у табл. 4. За основу при порівнянні взято карти М 1:100000 2001 р. випуску [36].

Аналіз табл. 4 свідчить, що за різними назвами на мапах у національному парку можна ідентифікувати 15 водойм, для яких загалом наводиться 23 назви (враховуючи варіанти написання з використанням різних літер), при цьому на кожній окремій карті ідентифікується від 3 до 12 водойм, при чому збільшення кількості назв не пов'язано з більш пізнім періодом створення карт.

Також різні водойми вказуються на картах з різною частотою. На всіх десяти наведених у табл. 4 картах присутні лише три водойми – це Шагани, Алібей, Бурнас. Вісім разів вказується Карачаус, шість – Курудіол, по п'ять – Джант-

Таблиця 4
Назви природних водойм національного природного парку «Тузловські лимани» на картах різних років

Сучасна назва водойми 2001 [36]	Роки створення або публікації карт										A*
	1800 [23]	1811 [47]	1812 [45]	1826-1940 [34]	1846-1863 [3]	1871 [33]	1907 [1]	1930 [48]	1954 [46]		
Оз. Джанг-шейское	Без назви*	Без назви	Без назви	Озеро Джанг-шейское	Сол. озеро Джангшейское Сасик	Без назви	Соленое оз. Джанг-шейское	Oziero Dzantszejskoje Sasik	Без назви	5	
Оз. Малый Сасик	Без назви	Без назви	Без назви	Без назви?	Оз. Малый Сасик	Немає*	Немає*	Без назви	Без назви	2	
Озеро Шаганы	Оз. Муртаса	Lac de Murtasa	Lac Mourtasa	Оз. Шаганы	Соленое озеро Шаганы	Оз. Шаганы	Оз. Шаганы	Solenoje oziero Szaganu	Liman Shaganu	10	
Без назви	Без назви	Без назви	Немає	Без назви	Немає	Без назви	Без назви	Немає	Немає	0	
Оз. Магалевское	Без назви	Без назви	Без назви	Без назви	Оз. Магалевское	Оз. Магалевское	Оз. Магалевское	Oziero Mahaljskoje	Без назви	5	
Оз. Муртаза	Без назви	Без назви	Без назви	Без назви	Оз. Муртаза	Оз. Муртаза	Оз. Муртаза	Oz. Murtaza	Без назви	5	
Оз. Будары	Без назви	Без назви	Без назви	Оз. Будук	Без назви	Оз. Будар	Оз. Будар	Без назви	Без назви	4	
Озеро Алибей	Оз. Алибей	Lac de Alibei Ulu	Alibei oulou	Оз. Алибей	Соленое оз. Алибей	Оз. Алибей	Оз. Алибей	Solenoje oziero Alibei	Ozero Alibeu	10	
Озеро Карачаус	Оз. Карачаус	Без назви	Karat-schaous	Оз. Карачаус	Оз. Карачаус	Оз. Карачаус	Оз. Карачаус	Oziero Karatzaus	Без назви	8	
[Півн. частина оз. Карачаус]	Без назви	Без назви	Немає	Оз. Алтык-Гюль	Немає	Оз. Алтык-Гюль	Без назви	Без назви	Без назви	2	
Оз. Хаджидер	Без назви	Без назви	Без назви?	Оз. Хаджидер	Немає	Оз. Хаджидер	Немає	Без назви	Ozero Khadzider	4	
Оз. Курудиол	Без назви	Без назви	Без назви	Без назви	Оз. Карудиол	Оз. Карудиол	Оз. Карудиол	Oz. Karudiol	Ozero Kurudiol	6	
Озеро Бурнас	Оз. Бурнас	Lac de Bournas	Bourna Solo	Оз. Бурнас	Соленое оз. Бурнас	Оз. Бурнас	Оз. Бурнас	Solenoje oziero Bournas	Ozero Bournas	10	
[Півн. частина оз. Бурнас]	Без назви	Немає	Без назви?	Оз. Хаджи-Ибрагим	Оз. Хаджи-Ибрагим	Оз. Хаджи-Ибрагим	Оз. Хаджи-Ибрагим	Без назви	Ozero Khadzhi Ibraim	5	
Оз. Соленое	Без назви	Без назви	Без назви?	Оз. Базарян	Немає	Оз. Базарян	Немає	Без назви	Ozero Solenoje	4	
Кількість об'єктів	4	3	4	10	10	12	10	8	7		

Примітка. * «Немає» – об'єкт на карті не показаний; «Без назви?» – об'єкт показаний частково, назви немає; «Без назви» – об'єкт на карті показаний, але назви не має. A – кількість позначень топонімів об'єкту на перелічених картах

шейське, Магалевське, Мартаза, Хаджі-Ібрагім, по чотири – Будури, Солоне, Хаджидер. Два рази вказуються Малий Сасик та Алтик-Гіюль (останній, як і Хаджі-Ібрагім, на сучасній мапі [36] не вказаний).

Один лиман не має назви на жодній мапі, що розглядалася, і він потребує присвоєння певного топоніму. При цьому слід врахувати, що аналогічно забороні присвоєння однієї і тієї ж назви кільком однорідним географічним об'єктам у межах одного населеного пункту або району [14], в межах одного національного парку назви лиманів не повинні повторюватись.

Виходячи з принципу збереження географічних назв як складової частини історичної і культурної спадщини [14], деяким водоймам та річкам НПП «Тузловські лимани» слід повернути більш давні назви. Безумовно, слід зберегти назви тих лиманів, які щоразу або дуже часто вказуються на історичних мапах: Шагани, Алібей, Бурнас, Карачаус, Курудіол. Також доцільним є використання назв, які застосовувались з частотою 40-50%: без змін доцільно залишити топоніми «Хаджидер», «Джантшейський». Назву «Магалевський» слід замінити на «Магальський» (від р. Магала), «Будури» доцільно замінити на «Будур», «Мартаза» – на «Муртаза», як такі, що більш відповідають історичним назвам.

Вторинний лиман лиману Шагани біля с. Приморське, який не має назви на мапах, у деяких наукових літературних джерелах називається «Солоний» [10, 40] або Малошаганський [13]. Але топонім «Солоне» має вторинний лиман у верхів'ях Бурнасу (доречі, він під такою ж назвою теж паралельно наводиться [10]). Вважається [13], і це очевидно, що ця назва виникла помилково через вкорочення фактичної назви об'єкту: для водойм з солоною водою цей факт на мапах обов'язково вказується; таким чином «солоне озеро Базар'ян» було замінено на «озеро Солоне». На підтримку цієї версії свідчать матеріали 1978 р., за якими в «оз. Бурнас» розрізняють «затоки» Базар'ян і Курудіол [26]. У випадку зміни назви «Солоний» на Базар'ян назву «Солоний» доцільно привласнити лиману біля с. Приморське. Лімніонім «Солоний» має перевагу над лімніонімом «Малошаганський» як більш короткий [14].

Топоніми Алтик-Гіюль (верхня звужена частина лиману Карачаус) та Хаджі-Ібрагім (північна ділянка лиману Бурнас, яка примикає до нинішнього «озера Солоного» біля с. Базар'янка) вживати на офіційних картах недоцільно як такі, що не належать самостійним водоймам. Але їх слід знати і використовувати для більш успішного впровадження рекреаційно-туристичної діяльності парку.

З назв водотоків НПП ТЛ однозначно на офіційних мапах представлені лише чотири (р. Хаджидер, р. Алкалія, б. Глибока, б. Базар'янка). У лиман Карачаус впадає річка, яка утворюються злиттям водотоків балок Сарияри, Улентеровка, Глибока, Мар'янівська. Із спеціального топонімічного дослідження [13] виявляється, що у Карачаус впадає саме р. Сарияри. Це джерело також доповнює перелік такими водотоками: р. Магала (наводиться також у [31]), р. Мартаза, р. Будур та б. Весела. Отже, зараз відомі назви 9 водотоків НПП ТЛ. Половина водотоків, якими є балки, назв не має. Вибір топонімів для них – справа майбутнього.

ВИСНОВКИ

У роботі запропоновано уточнююче визначення лиману, яке враховує особливості лиманів НПП «Тузловські лимани» та дозволяє розглядати лимани і озера як поняття, що виключають одне одного.

Вперше упорядковані загальні відомості про систему природних водойм національного природного парку «Тузловські лимани». У черговий раз показано, що всі вони є лиманами. У парку налічується 13 лиманів, серед них 6 «первинних» (Джантшейський, Малий Сасик, Шагани, Алібей, Курудіол, Бурнас) та 7 «вторинних» (без назви, Магалевський, Мартаза, Бурнас, Карачаус, Хаджидер, Солоний).

Встановлені основні морфометричні параметри кожного лиману. За розмірами водного дзеркала лимани можна розподілити на два великі (Алібей, Шагани), три середні (Бурнас, Карачаус, Хаджидер) та вісім малих (Джантшейський, Малий Сасик, без назви, Магалевський, Мартаза, Будури, Курудіол, Солоний).

На території НПП ТЛ розташовані гирла 19 водотоків довжиною 1 км і більше, з них найдовшими є р. Хаджидер (93 км), р. Алкалія (67 км), три водотоки мають довжину близько 25 км (р. Сарияри, р. Магала, б. Глибока), сім – більше ніж 10 км. Половина водотоків, якими є виключно балки, не має назв.

Відповідно до сучасного рівня розвитку географічної науки, який вимагає правильного використання географічних термінів, на офіційних мапах та в інших джерелах інформації, для всіх 13 водойм НПП ТЛ географічний термін «озеро» необхідно замінити на термін «лиман».

Згідно Закону України «Про географічні назви» з метою збереження географічних назв як складової частини історичної і культурної спадщини, вторинній водоймі у верхів'ях лиману Бурнас замість топоніму «Солоний» слід повернути топонім «Базар'ян», гідроніми (лиману та річки) «Будури» доцільно замінити на «Будур», лімнонім «Магалевський» – на «Магальський», гідроніми (лиману та річки) «Мартаза» – на «Муртаза». Вторинному лиману без назви біля с. Приморське доцільно привласнити топонім «Солоний». На крупномасштабних картах слід додатково вказувати гідроніми річок Сарияри, Магала, Муртаза, Будур.

Виходячи з функціонування у Татарбунарському районі національного природного парку як загальнодержавної установи природно-заповідного фонду, під назвою «лимани Тузлівської групи» або «група Тузлівських лиманів» доцільно об'єднувати всі лимани, які входять до його складу, а саме: Шагани, Алібей, Бурнас, їх вторинні лимани, а також Джантшейський та Малий Сасик.

Висловлюю щире подяку завідувачу кафедри фізичної географії та природо-користування ОНУ професору Ю. Д. Шуйському та професору цієї ж кафедри Г. В. Вихованець за регулярне консультування з питань фізичної географії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Берг Л. С. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность [Текст] / Лев Семенович Берг. – Петроград : Б.и., 1923. – 59 с.
2. Богословский Б. Б. Озера [Текст] / Б. Б. Богословский, К. А. Воскресенский // БСЭ, Т. 18. – М.: Изд-во «Сов. Энциклопедия», 1974. – С. 319-321.
3. Военно-топографическая карта Российской Империи 1846-1863 гг. (издавалась до 1919 г.), созданная под руков. Ф.Ф. Шуберта и П.А. Тучкова [Карты]. – 3 версты на дюйм. Ряд XXXII, лист 8. [Электронный ресурс] // Режим доступа: www.clubclad.ru/maps/.
4. Выхованец Г. В. Физико-географические условия формирования берегов и дна лиманов Тузовской группы на побережье Черного моря [Текст] / Г. В. Выхованец // Вісник ОНУ. Геогр. та геол. науки. – 2009. – Т. 14. – Вип. 16. – С. 42-58.
5. Выхованец Г. В. Генетическая классификация прибрежных озер Черного и Азовского морей в пределах Украины [Текст] / Г. В. Выхованец, Л. В. Говенко // Фальцфейнівські читання (Україна, Херсон. 24-26 трав. 2007 р.). – Херсон: ПП Вишемирський, 2007. – С. 50-53.
6. Выхованец Г. В. Природные комплексы классического лиманного типа морского побережья [Текст] / Г. В. Выхованец, Л. В. Гыжко // Вісник ОНУ. Геогр. та геол. науки. – 2016. – Т. 21. – Вип. 1. – С. 9-22.
7. Выхованец Г. В. Физико-географическая характеристика лимана Бурнас на северо-западном побережье Черного моря [Текст] / Г. В. Выхованец, Л. В. Гыжко, П. С. Вержбицкий [и др.] // Вісник ОНУ. Геогр. та геол. науки. – 2008. – Т. 13. – Вип. 6. – С. 43-55.
8. Географічна енциклопедія України [Текст] : [у 3 т.] – Київ: Українська Радянська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1989-1992.
9. Гыжко Л. В. Фізико-географічні закономірності формування лиманів «Тузлівської групи» на північно-західному узбережжі Чорного моря [Текст] : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.01 / Л. В. Гыжко. – Одеса, 2015. – 20 с.
10. Гыжко Л. В. Физико-географические черты «Тузовской группы» лиманов на северо-западном побережье Черного моря [Текст] / Л. В. Гыжко // Вісник ОНУ. Сер. Геогр. та геол. науки. – 2014. – Т. 19. – Вип. 2. – С. 70-79.
11. Егоров А. Н. География и природопользование соленых озер [Текст] / А. Н. Егоров, И. В. Космаков. – Новосибирск : Наука, 2010. – 184 с.
12. Егоров А. Н. Лимногенез соленых озер [Текст]: автореферат дис. ... докт. геогр. наук : 25.00.36 / А. Н. Егоров. – Санкт-Петербург, 2001. – 50 с.
13. Євдокименко І. І. Що в імені твоєму? [Текст] / І. І. Євдокименко // Екологічна газета «Ойкумена» Татарбунарської РГЕО «Відродження». – №11-12 (31-32) січень 2011. – С. 9-12.
14. Закон України «Про географічні назви» [Текст] // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 27. – Ст. 360, С. 1123 – 1127.
15. Лиманно-устьевые комплексы Причерноморья. Географические основы хозяйственного освоения [Текст]. – Ленинград : Наука, Ленингр. Отд-ние, 1988. – 303 с.
16. Маккавеев Н. И. Лиман [Текст] / Н. И. Маккавеев // БСЭ, т. 14. – М, Изд-во «Сов. Энциклопедия», 1973. – С. 444.
17. Медведєв О. Ю. Загальна характеристика і сучасні геологічні процеси на Тузлівській групі озеро-лиманив [Текст] / О. Ю. Медведєв // Заповідна справа в Україні. – 2013. – Т.19. – Вип. 1. – С. 74-78.
18. Медведєв О. Ю. Тузовская группа лиманов – жемчужина Причерноморья [Текст] / О. Ю. Медведєв // Лимани північно-західного Причерномор'я: актуальні гідроекологічні проблеми та шляхи їх вирішення» : Мат-ли Всеукр. науково-практ. конф. (Україна, Одеса, 12-14 сент. 2012 р.) – Одеса: ТЭС, 2012. – С. 37-39.
19. Медведєв О. Ю. Сучасні геологічні процеси на лимано-озерах в межах НПП «Тузлівські лимани» [Текст] / О. Ю. Медведєв // Лимани північно-західного Причерномор'я: актуальні гідроекологічні проблеми та шляхи їх вирішення»: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Україна, Одеса 1-3 жовт. 2014 р.). – Одеса: ОДЕКУ, 2014. – 124-126.
20. Медведєв О. Ю. Загальна характеристика і сучасні геологічні процеси на лиманах в межах Татарбунарського району [Текст] / О. Ю. Медведєв // Вісник Одеського державного університету. Серія Геогр. і геол. науки. – 2013. – Т. 18. – Вип. 1 (17). – С. 212 - 217.
21. Національний атлас України [Карты]. – К. : Інститут географії НАН України, 2009. – 440 с.
22. Охрана природы. Гидросфера. Классификация водных объектов [Текст]. ГОСТ 17.1-1.02.-77. – М.: Гл. Управление гидрометслужбы при Совете Министров СССР, 1977. – 13 с.

23. *Подробная* миллиметровая карта на границе России с Турцией [Карти] / Соч. и грав. при собств. Е.И.В. Депо карт. Часть 1. – [Санкт-Петербург]: 1800. – 4 л. [Электронный ресурс] // Режим доступа: www.clubclad.ru/maps/.
24. *Природа* Одесской области. Ресурсы, их рациональное использование и охрана [Текст]. – Киев-Одесса: Вища школа, 1979. – 144 с.
25. *Публічна* кадастрова карта України [Электронный ресурс] // Режим доступа: www.land.gov.ua/kadaztrova-karta.
26. *Ресурсы* поверхностных вод СССР. Т. 6. Украина и Молдавия. Вып. 1. Западная Украина и Молдавия (без бассейна Днестра) [Текст]. – Л.: Гидрометеиздат. 1978. – 423 с.
27. *Руководство* по определению гидрографических характеристик картометрическим способом [Текст]. Практическое руководство. – Л.: Гидрометеиздат, 1986. – 93 с.
28. *Румянцев В. А.* Озера европейской части России [Текст] / В. А. Румянцев, В. Г. Драбкова, А. В. Измайлова. – СПб.: ЛЕМА, 2015. – 392 с.
29. *Сафранов Т. А.* Категорийность водоемов Дунай-Днестровского междуречья [Текст] / Т. А. Сафранов, А. Л. Цыкало, И. П. Гержик [и др.] // Вода и здоровье. – Одесса. ОЦНТЭИ, 2000. – С. 132–136.
30. *Сафранов Т. А., Тучковенко Ю. С.* Введение [Текст] / Т. А. Сафранов, Ю. С. Тучковенко // Актуальные проблемы лиманов северо-западного Причерноморья: Коллективная монография / Под ред. Ю. С. Тучковенко, Е. Д. Гопченко. Одесский государственный экологический университет. – Одесса: ТЭС, 2011. – С. 5–11.
31. *Словник* гідронімів України [Текст]. – Київ: Наукова думка, 1979. – 781 с.
32. *Соколов Е. В.* Типизация лиманов северо-западного Причерноморья на основе гидролого-морфометрических характеристик [Текст] / Е. В. Соколов // *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер. Біол.* – 2015. – № 1 (62) – С. 49–56.
33. *Специальная* карта Европейской России с прилегающей к ней частью Западной Европы и Малой Азии [Карти]. Издание военно-топографического отдела главного штаба под ред. Генер. Штаба Полковника Стрельбицкого. М 1:420000. Издание 1872 г. Литография картографического заведения Военно-топографического отдела. Лист 33. [Электронный ресурс] // Режим доступа: www.clubclad.ru/maps/.
34. *Специальная* карта Западной части Российской Империи, составленная Ф. Ф. Шубертом [Карти]. Лист L. 1826-1840 гг. Масштаб 10 верст в английском дюйме [Электронный ресурс] // Режим доступа: www.clubclad.ru/maps/.
35. *Топонімічні* настанови [Текст] (для видавців карт та інших видавців): офіційне видання. – К.: Укргеодезкартографія, 2010. – 57 с.
36. *Украина. Одесская область* [Карта]: топографическая карта М 1:100000. – К.: Киевская военно-картографическая фабрика, 2001. – Листы 265 (Татарбунары), 270 (Киля).
37. *Физическая* география материков и океанов [Текст] / Т. В. Власова, М. А. Аршинова, Т. А. Ковалева. – М.: Издательский центр «Академия», 2009. – 640 с.
38. *Физическая* география материков и океанов [Текст] / Ю. Г. Ермаков, Г. М. Игнатьев, И. Л. Куракова [и др.], под общ. ред. А. Рябчикова. – М.: Высшая школа, 2001. – 591 с.
39. *Швебс Г. И.* Каталог річок і водойм України [Текст] / Г. И. Швебс, М. И. Игошин. – Одеса: Астропринт, 2003. – 392 с.
40. *Шуйский Ю. Д.* Природа Причерноморских лиманов [Текст] / Ю. Д. Шуйский, Г. В. Выхованец. – Одесса: Астропринт, 2011. – 276 с.
41. *Шуйский Ю. Д.* Особенности природных комплексов в береговой зоне морей [Текст] / Ю. Д. Шуйский // *Вісник ОНУ. Географічні та геологічні науки.* – 2015. – Т. 20. – Вип. 1. – С. 97–113.
42. *Шуйський Ю. Д.* Типи берегів Світового океану [Текст] / Юрій Дмитрович Шуйський. – Одеса: Астропринт, 2000. – 480 с.
43. *Шуйський Ю. Д.* К вопросу о режиме вдольберегового перемещения наносов в береговой зоне морей [Текст] / Ю. Д. Шуйский, Г. В. Выхованец, Л. В. Орган // *Вісник ОНУ. Геогр. та геол. науки.* – 2009. – Т. 14. – Вип. 16. – С. 201–216.
44. *Carte de la partie septentrionale de l'empire ottoman.* [Карти] / Giovanni Antonio Rizzi Zannoni. – 1774 г. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://retromap.ru/m.php>.
45. *Carte de la Russie Européene en LXXVII feuilles exécutée au Dépôt general de la Guerre* [Карти]. France. 1812-1814. М 1:500000 [Электронный ресурс] // Режим доступа: www.clubclad.ru/maps/.
46. *Eastern Europe* [Карти]. Edition 2-AMS Series N 501. Scale 1:250000. 1954. Prepared by the Army Map Service (LU), Corps of Engineers, U. S. Army, Washington, D.C. Compiled from the Maps of U.S.S.R./1:100000, General Staff of the Red Army, 1934-1939 [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://retromap.ru/m.php>.

47. *Moldavie* [Карти]. Австрийская карта 1811 года / [Электронный ресурс] // Режим доступа: www.clubclad.ru/maps/.
48. *Volkstumskarte von Rumänien auf Grund des Ergebnisse der amtlichen rumänischen Zählung über die Volkzugehörigkeit von 1930* [Карти]. 1:200000 [Электронный ресурс] // Режим доступа: www.clubclad.ru/maps/.

REFERENCES

- Berg, L. S. (1923), *Naselenie Bessarabii. Etnograficheskiy sostav i chislennost. [The population of Bessarabia. Ethnographic composition and abundance]*, Petrograd, without publishing, 59 p.
- Bogoslovskiy, B. B., Voskresenskiy, K. A. (1974), «Ozera» [«Lakes»] // *Bolshaya sovetskaya entsiklopediya [Great Soviet Encyclopedia]*, vol. 18, Moscow: Izd-vo «Sov. Entsiklopediya», p. 319-321.
- Voenno-topograficheskaya karta Rossiyskoy Imperii (1846-1863) [Military Topographic map of the Russian Empire] (izdavalas do 1919 g.), sozdannaya pod rukov. F.F. Shuberta i P.A. Tuchkova. Moscow, 3 versty na dyuum. Ryad XXXII, list 8. Available at: www.clubclad.ru/maps/ [Accessed 20 April 2016].
- Vykhovanets, G. V. (2009), Fiziko-geograficheskie usloviya formirovaniya beregov i dna limanov tuzlovskoy gruppy na poberezh'e Chernogo morya [Physical-geographic conditions of forming of limans shores and bottom along the Black Sea coast], *Odesa National University Herald. Series Geography & Geology*, vol. 14, No. 16, pp. 42-58.
- Vykhovanets, G. V., Govenko, L. V. (2007), Geneticheskaya klassifikatsiya pribrezhnykh ozer Chernogo i Azovskogo morey v predelakh Ukrainy [Genetic classification of the coastal lakes of the Black and Azov Seas in Ukraine], Proceedings of the Faltsfeynivski chitannya (Ukraine, Kherson, 24-26 May 2007), Kherson: PP Vishemirskiy, pp. 50-53.
- Vykhovanets, G. V., Gyzhko, L. V. (2016), Prirodnye komplekсы klassicheskogo limannogo tipa morskogo poberezhya [Natural complexes of the classical type of estuary sea coast], *Odesa National University Herald. Series Geography & Geology*, vol. 21, No 1, pp. 22-31.
- Vykhovanets, G. V., Gyzhko, L. V., Verzhbitskiy, P. S., Stoyan, A. A., Gyzhko, A. A., Murkalov, A. B. (2008), Fiziko-geograficheskaya kharakteristika limana Burnas na severo-zapadnom poberezh'e Chernogo morya [Physical-Geographical characteristic of Burnas liman of the North-western coast of the Black Sea], *Odesa National University Herald. Series Geography & Geology*, vol. 13, No 6, pp. 43-55.
- Geografichna encyklopediya Ukrainy' [Geographical Encyclopedia of Ukraine]* Tt. 1-3. – Ky'yiv, «Ukrayins'ka Radyans'ka encyklopediya im. M. P. Bazhana», 1989-1992.
- Gy'zhko, L. V. (2015), Fyzy'ko-geografichni zakonomirnosti formuvannya ly'maniv «tuzlivs'koyi grupy» na pivnichno-zaxidnomu uzberezhzi Chornogo morya [Physical-geographical features of Tuzla group limans along the north-western part of the black sea coast], *Extended abstract of candidate's thesis*, Odesa: Odesa National University of I. I. Mechnikov, 20 p.
- Gyzhko, L. V. (2014), Fiziko-geograficheskie cherty «tuzlovskoy gruppy» limanov na severo-zapadnom poberezh'e Chernogo morya [Physical-geographical features of Tuzla group limans along the north-western part of the Black Sea coast], *Odesa National University Herald. Series Geography & Geology*, vol. 19, No 2, pp. 70-79.
- Yegorov, A. N., Kosmakov, I. V. (2010), *Geografiya i prirodopolzovanie solenykh ozer [Geography and natural resources of salt lakes]*, Novosibirsk: Nauka, 184 p.
- Yegorov, A. N. (2001), Limnogenez solenykh ozer [Limnogenez of salt lakes], *Extended abstract of Doctor's thesis*, Sankt-Peterburg: Limnology Institute of the Russian Academy of Sciences, 50 p.
- Yevdoky'menko, I. I. (2011) Shho v imeni tvoyemu? [That your name?] *Ekologichna gazeta «Ojkumena» Tatarbunars'koyi RGEО «Vidrodzhennya» [ecological newspaper «Ecumene» of Tatarbunar Regional Public Ecological Organization «Revival»]*, N 11-12 (31-32), January, pp. 9-12.
- Zakon Ukrainy' «Pro geografichni nazvy» (2005) [Law of Ukraine «On geographical names»], *Vidomosti Verhovnoyi Rady' [Bulletin of the Supreme Council]*, No 27, St. 360, pp.1123-1127.
- Limanno-ustevye komplekсы Prichernomor'ya. Geograficheskie osnovy khozyaystvennogo osvoeniya* (1988). [Liman and Estuarine complexes of the Black Sea. Geographical bases of economic development], Leningrad: Nauka, Leningr. otd-nie, 303 p.
- Makkaveev N. I. (1973), «Limany» [«Estuaries»], *Bolshaya sovetskaya entsiklopediya [Great Soviet Encyclopedia]*, vol. 14, Moscow: Izd-vo «Sov. Entsiklopediya», p. 444.
- Myedvyedyev, O. Yu. (2013), Zagal'na kharaktery'sty'ka i suchasni geologichni procesy' na Tuzlivs'kij grupi ozero-ly'maniv [General characteristics and modern geological processes on Tuzlovski group lake-estuary], *Zapovidna sprava v Ukraini, [Reserve work in Ukraine]*, vol.19, No 1, pp. 74-78.
- Medvedev, O. Yu. (2012), Tuzlovskaya gruppa limanov – zhemchuzhina Prichernomor'ya [Tuzlovskaya group estuaries – the pearl of the Black Sea]. Proceedings of the *Limani pivnichno-zakhidnogo Prichornomor'ya*:

- aktualni gidroekologichni problemi ta shlyakhi ikh virishennya* (Ukraine, Odesa, 12-14 September 2012), Odesa: TES, pp. 37-39.
19. Myedvyedyev, O. Yu. (2014), Suchasni geologichni procesy` na ly`mano-ozerax v mezhax NPP «Tuzlovski Limany» [Modern geological processes in estuaries-lakes within the NPP «Tuzlovski Limany»] Proceedings of the Ly`many` pivnichno-zaxidnogo Pry`chornomor`ya: aktual`ni gidroekologichni problemy` ta shlyakhy` yix vy`rishennya (Ukraine, Odesa, 1-3 October 2014), Odesa: ODEKU, pp. 124-126.
  20. Myedvyedyev, O. Yu. (2013), Zagal`na xaraktery`sty`ka i suchasni geologichni procesy` na ly`manax v mezhax Tatarbunars`kogo rajonu [General description and modern geological processes on estuaries within Tatarbunary district], Odesa national university herald. Series Geography & Geology, vol. 18, No 1 (17), pp. 212 - 217.
  21. *Nacional`ny`j atlas Ukrayiny`* (2009) [*National Atlas of Ukraine*], Kyiv: Insty`tut geografiiy NAN Ukrayiny`, 440 p.
  22. Okhrana prirody. Gidrosfera. Klassifikatsiya vodnykh obektov (1977) GOST 17.1-1.02.-77. [SS 17.1-1.02.-77. Protection of Nature. Hydrosphere. Classification of water bodies], Moskow: Gl. Upravlenie gidrometsluzhby pri Sovete Ministrov SSSR, 13 p.
  23. Podrobnaya militernaya karta na granitse Rossii s Turtsieyu (1800), [Detailed military map on Russia's border with Turkey] Soch. i grav. pri sobstv. Ye.I.V. Depo kart. Chast 1. – [Sankt-Peterburg]: 1800. – 4 p. Available at: www.clubclad.ru/maps/ [Accessed 20 April 2016].
  24. *Priroda Odesskoy oblasti. Resursy, ikh ratsionalnoe ispolzovanie i okhrana* (1979) [*The Nature of the Odessa Region. Resources, rational use and protection*], Kiev-Odesa: Vishcha shkola, 144 p.
  25. «The public cadastral map of Ukraine» [«Publicna kadastrova karta Ukrayiny`»], Available at: www.land.gov.ua/kadaztrova_karta [Accessed 20 April 2016].
  26. *Resursy poverkhnostnykh vod SSSR. T. 6. Ukraina i Moldaviya. Vyp. 1. Zapadnaya Ukraina i Moldaviya (bez basseyna Dnestra)* (1978) [*Surface water resources of the USSR. T. 6. Ukraine and Moldova. Vol. 1. Western Ukraine and Moldova (without the Dniester River basin)*], Leningrad: Gidrometeoizdat, 423 p.
  27. *Rukovodstvo po opredeleniyu gidrograficheskikh kharakteristik kartometricheskim sposobom. Prakticheskoe rukovodstvo* (1987). [Guidance on the definition of hydrographic characteristics dimensions on landscape maps manner. A Practical Guide], Leningrad: Gidrometeoizdat, 93 p.
  28. Rumyantsev, V. A., Drabkova, V. G., Izmaylova, A. V. (2015), *Ozera evropeyskoy chasti Rossii* [*Lakes of European part of Russia*], Saint Petersburg: LYeMA, 392 p.
  29. Safranov, T. A., Tsykalo, A. L., Gerzhik, I. P., Chernaya, T. G. (2000), Kategoriynost vodoemov Dunay-Dnestrovskogo mezhdurechya [Kategority of the water bodies of country between Danube and Dniester], Voda i zdorov'e [Water and Health], Odesa: OTsNTEI, pp.132-136.
  30. Safranov, T. A., Tuchkovenko, Yu. S. (2011), Vvedenie [Introduction] Aktualnye problemy limanov severo-zapadnogo Prichernomor'ya [Actual problems of Northwestern Black Sea's estuaries], Ed. Yu. S. Tuchkovenko, Ye. D. Gopchenko. Odesskiy gosudarstvennyy ekologicheskii universitet, Odesa: TES, pp. 5-11.
  31. *Slovnny`k gidronimiv Ukrayiny`* (1979) [*Ukraine Hydronyms Dictionary*], Kyiv: Naukova dumka, 781 p.
  32. Sokolov, Ye. V. (2015), Tipizatsiya limanov severo-zapadnogo prichernomor'ya na osnove gidrologo-morfometricheskikh kharakteristik [Typification of the northwestern black sea's estuaries based on hydrological and morphometrical characteristics], Nauk. zap. Ternop. nats. ped. un-tu. Ser. Biol., No 1 (62), pp. 49-56.
  33. «Spetsialnaya karta Yevropeyskoy Rossii s prilegayushchey k ney chastyu Zapadnoy Yevropy i Maloy Azii» (1872), [«A special map of European Russia and the adjacent part of Western Europe and Asia Minor»], Izdanie voenno-topograficheskogo otdela glavnogo shtaba pod red. Gener. Shtaba Polkovnika Strelbitskogo» M 1:420000. Litografiya kartograficheskogo zavedeniya Voенno-topograficheskogo otdela. List 33. Available at: www.clubclad.ru/maps/ [Accessed 20 April 2016].
  34. Spetsialnaya karta Zapadnoy chasti Rossiyskoy Imperii (1826-1840), [Special Map Western Russian Empire], sostavlenaya F. F. Shubertom. List L. Masshtab 10 verst v angliyskom dyuyme Available at: www.clubclad.ru/maps/ [Accessed 20 April 2016].
  35. *Toponimichni nastanovy` (dlya vy`davciv kart ta inshy`x vy`davciv) : oficijne vy`dannya* (2010). [*Toponymic guidelines (for map and other editors): official edition*], Kyiv: Ukrgeodezkartografiya, 57 p.
  36. Ukraina. Odesskaya oblast: topograficheskaya karta M 1:100000 (2001) [Ukraine. Odessa Region: topographic map M 1:100000], Kyiv: Kiev military cardboard factory, List 265 (Tatarbunary), 270 (Kiliya).
  37. Vlasova, T. V., Arshinova, M. A., Kovaleva, T.A. (2009), *Fizicheskaya geografiya materikov i okeanov* [*Physical geography of continents and oceans*], Moskow: Izdatelskiy tsentr «Akademiya», 640 p.
  38. Yermakov, Yu. G., Ignatev, G. M., Kurakova, I. L. (2001), *Fizicheskaya geografiya materikov i okeanov* [*Physical geography of continents and oceans*], ed. A. Ryabchikov, Moskow: Vysshaya shkola, 591 p.
  39. Shvebs, G. Y., Y`goshy`n, M. I. (2003), *Katalog richok i vodojm Ukrayiny`* [*Catalog of rivers and reservoirs in Ukraine*], Odesa, Astroprint, 392 p.

40. Shuisky, Yu. D., Vykhoanets, G. V. (2011), *Priroda Prichernomorskih limanov [Nature of the Black Sea estuaries]*, Odessa: Astroprint, 276 p.
41. Shuisky, Yu. D. (2015), Osobennosti prirodnykh kompleksov v beregovoy zone morey [Natural complex peculiarities in coastal zone of seas], Odesa National University Herald. Series Geography & Geology, vol. 20, No 1, pp. 97-113.
42. Shuisky, Yu. D. (2000), *Ty`py` beregiv Svitovogo okeanu [Types of the World ocean coasts]*, Odesa: Astroprint, 480 p.
43. Shuiskiy, Yu. D., Vykhoanets, G. V., Organ, L. V. (2009), K voprosu o rezhime vdolberegovogo peremeshcheniya nanosov v beregovoy zone morey [About alongshored drifting regime in a coastal zone of Sea], Odesa National University Herald. Series Geography & Geology, vol. 14, No 16, pp. 201-216.
44. *Carte de la partie septentrionale de l'empire ottoman.* (Map of the northern part of the Ottoman Empire) (1774) Giovanni Antonio Rizzi Zannoni. Available at: <http://retromap.ru/m.php> [Accessed 14 October 2014].
45. *Carte de la Russie Européene* (1812-1814) en LXXVII feuilles exécutée au Dépôt general de la Guerre. France. M 1:500000 Available at: www.clubclad.ru/maps/ [Accessed 14 October 2014].
46. *Eastern Europe* (1954) Edition 2-AMS Series N 501. Scale 1:250000. Prepared by the Army Map Service (LU), Corps of Engineers, U. S. Army, Washington, D. C. Compiled from the Maps of U.S.S.R./ 1:100000, General Staff of the Red Army, 1934-1939 Available at: <http://retromap.ru/m.php> [Accessed 14 April 2016].
47. *Moldavie.* Austrian map (1811) Available at: www.clubclad.ru/maps/ [Accessed 17 April 2016].
48. *Volkstumskarte von Rumänien auf Grund des Ergebnisse der amtlichen rumänischen Zählung über die Volkzugehörigkeit* (1930). 1:200000 Available at: www.clubclad.ru/maps/ [Accessed 17 April 2016].

Надійшла 12. 12. 2016 р.

Е. Н. Попова, канд. биол. наук, доцент¹, вед. науч. сотр.²

¹Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра ботаники,

ул. Дворянская, 2, Одесса, 65082, Украина;

²Национальный природный парк «Тузловские лиманы»,
ул. Армейская, 5, Татарбунары, Одесская область, 68100, Украина
e_pорова@ukr.net

МОРФОМЕТРИЯ И ТОПОНИМИЯ ГИДРОЛОГИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «ТУЗЛОВСКИЕ ЛИМАНЫ»

Резюме

В работе рассматривается система естественных гидрографических объектов в границах национального природного парка «Тузловские лиманы». Уточнено определение термина «лиман». На основании учета морфологических признаков лимана приводится перечень первичных, вторичных лиманов и водотоков национального парка и некоторые их морфометрические показатели. На основе ретроспективного изучения гидронимов на географических картах предложены некоторые изменения лимнонимов и пелагонимов.

Ключевые слова: водоемы, лиманы, реки, балки, морфометрия, гидронимы, национальный природный парк «Тузловские лиманы», Татарбунарский район, Одесская область.

E. N. Popova

Odessa I. I. Mechnikov National University, Department of Botany,
Dvoryanskaya St., 2, Odessa, 65026, Ukraine;
National Nature Park «Tuzlovskie limany»,
Armeyskaja St., 5, Tatarbunary, Odessa Region, 68100 Ukraine
e_popova@ukr.net

MORPHOMETRY AND TOPONYMY OF THE HYDROLOGICAL OBJECTS IN THE NATIONAL NATURE PARK «TUZLOVSKIE LIMANY»**Abstract**

Purpose. «Tuzlovskie limany» National Nature Park was created in 2010. The different genetic types of water bodies, a different number of geographical objects, different place names (hydronyms) in the park were indicated in the scientific literature and on the maps. The purpose of this paper is ordering of a total information about water objects within the national park.

Data&Methods. In this paper were used geographical, analytical, comparative, cartographic, historical and cartographic research methods and routing. Morphometric parameters of water bodies established by the traditional method based on electronic maps GoogleEarth and paper maps of 1: 10,000 and 1: 25,000.

Results. The definition of «liman» («estuary») in foreign literature, in fact, «liman» has a different meaning than «estuary») term is clarified and it's compared to the terms «lake» and «water body». According to the morphological diagnostic features of liman it's revealed that the territory of the NPP «Tuzlovskie limany» is presented by 13 limans, 6 of them are «primary» and 7 – «secondary». First ones have an accumulative form of coastal marine genesis in the base which is seaside spit, the second ones – liman spit or liman bars. The study proves once again the need for change geographical term «lake» to term «liman» about all the natural water bodies of Tuzly group on geographical maps and in the scientific literature. The morphometric characteristics of limans are given. On a water surface area they are divided into two large (72-87 км²): Alibey, Shagany, three medium (11,8-25,4 км²): Burnas, Karachaus, Khadzhider, and eight small (0,86-8,0 км²): Dzhantsheyskiy, Malyy Sasyk, Untitled, Magalevskiy, Martaza, Budury, Kurudiol, Solenny.

There are 19 mouth streams, among them 6 rivers (Khadzhider, Alkaliya, Sariyary, Magala, Martaza, Budury) and 13 ravines on the territory of NPP «Tuzlovskie limany».

Retrospective analysis of hydronyms in the Park showed the need to correct limnonim «Bazaryan» (instead of «Solenny»), to change of hydronyms «Budury» to «Budur», «Martaza» to «Murtaza», limnonym «Magalevskiy» to «Magalskiy». Limnonym «Solenny» is proposed for small untitled liman near Primorsky village.

Keywords: waters bodies, limans, rivers, ravines, morphometry, hydronyms, National Nature Park «Tuzlovskie limany», Tatarbunarskiy rayon, Odessa region.